

terul specific al relațiilor dintre stăpînitori și supuși, bărbat și femeie, tată și copil, prieteni de totdeauna și oaspeți ocazionali. Orientat în lumea relațiilor de tot felul din societatea homerică, cititorul capătă apoi cunoștințe fundamentale despre raporturile dintre oameni și zei. Expunerea se încheie cu o judecată îndrăzneată, caracteristică pentru felul de a gândi al autorului: « por haber Homero convertido a los dioses en hombres, el hombre aprendió a conocerse a sí mismo ».

Cartea lui M. I. Finley întrunește calități proprii unor lucrări care urmăresc de obicei țeluri diferite: unele tratează probleme speciale, celelalte au în vedere răspîndirea cunoștințelor în mase. De data aceasta, volumul de proporții reduse pune la dispoziția noastră un bagaj de cunoștințe indispensabil pentru a reconstitui edificiul istoric al epocii homerice, oferindu-ne în același timp puncte de vedere originale cu privire la o serie de probleme controversate. Deși nu folosește terminologia marxistă, autorul a folosit o metodă de investigație care coincide în mare parte cu orientarea materialismului istoric. Studiul prealabil, aprofundat, al realităților istorice i-a permis în majoritatea cazurilor să tragă concluzii juste și să descopere adevărul îndărătul transpunerii poetice.

După cele spuse, pare aproape inutil să mai scoatem în evidență calitățile predominante ale stilului și ale expunerii: talentul de a « lega vorba » cu cititorul și de a pătrunde *in medias res* de la primele rînduri ale fiecărui capitol.

Ar fi cu totul temerar să ne pronunțăm asupra însușirilor traducerii în limba spaniolă. Ne mulțumim doar să mai semnalăm prezentarea impecabilă a volumului, editat pe hîrtie-foiță, într-un format maniabil (în 16°), cu două hărți (înăuntrul copertilor), tabloul referințelor la izvoare (inclus după text), bibliografia principalelor traduceri din care au fost extrase citatele, lista lucrărilor în limba spaniolă care tratează probleme de cultură greacă, menite să îmbogățească informația cititorului.

Mihai Nasta

DETLEF LOTZE, METAEY EAEYΘEPQN KAI ΔOYΛΩN. *Studien zur Rechtsstellung unfreier Landbevölkerungen in Griechenland bis zum IV. Jahrhundert v. Chr.* (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft, 17). Berlin, Akademie-Verlag, 1959, VIII-86 p., 16°, 10 DM.

Veacuri de-a rîndul reduse la informațiile oferite de izvoarele literare asupra robiei « clasice » din Atena și Roma, cunoștințele noastre despre sclavaj în antichitate se dezvoltă de la o vreme în măsură considerabilă, deopotrivă în extensiune și în profunzime. În extensiune, în sensul că alături de cele două metropole ale lumii mediteraneene regiuni tot mai întinse din *orbis antiquus* intră în sfera de cercetare a istoricului: Egiptul ptolemaic și roman, înainte de toate, dar și ținuturi periferice ale *diasporei* grecești asiatice și pontice, fără a mai vorbi de provinciile vestice ori răsăritene ale Imperiului roman, mulțumită descoperirilor epigrafice cunoscute astăzi mai mult decît oricînd în trecut. În profunzime, în înțelesul că în locul unei imagini stereotipe a sclaviei, neschimbată de-a lungul unei întregi orînduiri, își face drum în lucrările specialiștilor o concepție dialectică, suplă, care ține seamă de mediul social-economic în care s-a dezvoltat instituția și deci de aspectele particulare pe care le-a îmbrăcat în timp și spațiu, în condiții istorice concrete. Ecouri ale acestei transformări în concepții și metode sînt de înregistrat în numeroase publicații recente, începînd cu lucrarea lui W. L. Westermann

semnificativ intitulată *The Slave-Systems of Greek and Roman World*, trecînd prin memoriile lui Arangio-Ruiz și Koschaker asupra unor aspecte caracteristice ale sclaviei în perioada elenistică și sfîrșind cu studiul recent al lui M. I. Finley: *The Servile Statues of Ancient Greece* (Rev. Intern. des Droits de l'Antiquité, 3e série, t. VII, 1960, p. 165—189).

În măsuri inegale, dar cu rezultate pozitive, contribuții ca acele pomenite au sporit cunoștințele noastre despre robia antică, pregătind calea sintezei care ne lipsește și care nu va putea fi scrisă înainte ca unele condiții prealabile să fi fost împlinite (în această ordine de idei, cf. considerațiile mele din SCIV, XII, 1961, p. 75—83). De altă parte, lărgind considerabil perspectiva în care a fost studiat pînă acum sclavajul greco-roman, ele au contribuit, în același timp, la îndreptarea atenției cercetătorilor asupra stărilor intermediare între condiția omului liber și cea a sclavului, situații care sub nume diferite se întîlnesc de-a lungul întregii antichități în puncte diferite ale lumii grecești sau romane și care nu fuseseră niciodată supuse unui examen atent și cuprinzător. Rarele încercări în această direcție, de felul articolului lui K. J. Neumann despre Sparta, publicat în *Hist. Zeitschrift* 1906, sau al lui W. L. Westermann din *Amer. Hist. Review* 1945, nu-și propuneau să studieze problema în toată amploarea-i neobișnuită și n-au făcut decît să sublinieze lipsa unei analize critice a izvoarelor de toate categoriile. În aceste condiții, trebuie salutată cu căldură inițiativa lui Detlef Lotze de a proceda la un examen sistematic al datelor de care dispunem cu privire la condiția celor categorii de locuitori ai lumii vechi pe care un lexicograf din sec. II e.n. îi situează laolaltă «*entre liberi și sclavi*»: μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων.

Alături de meritul de a veni la momentul potrivit, cartea pe care o semnez se distinge de altfel printr-o serie de calități ce se cuvin subliniate: bună orientare metodologică, remarcabil spirit analitic, informație ce nu lasă nimic sau prea puțin de dorit. În aceste condiții, trebuie să regretăm numai că îmbrățișează abia perioadele arhaică și clasică din istoria Greciei și că autorul a găsit cu cale să lase altcuiva sarcina de a examina, după criterii similare, problema populațiilor dependente în lumea elenistică — metropolitană și colonială.

Alături de o scurtă introducere care fixează țelurile cercetării, lucrarea cuprinde trei capitole istorice tratînd despre situațiile din Creta, Sparta și restul statelor grecești unde e atestată existența unei țărănime dependente (Thessalia, Heraclea Pontică, Syracuse, Byzantion), apoi două capitole metodologice, în care se examinează, pe de o parte, deosebirile dintre «*dependența*» antică și servajul medieval, pe de altă parte, împrejurările istorice care au determinat apariția în locuri atît de felurite a unei țărănime dependente.

În fiecare din cele trei capitole istorice, o atenție deosebită se acordă terminologiei folosite în izvoarele respective, care nu se distinge prin claritate, nici prin uniformitate. Nu o dată oameni aparținînd aceleiași condiții sociale sînt indicați cu termeni diferiți, și nu o dată același termen pare să îmbrace accepții felurite, după izvorul unde se citește. Chiar într-un document juridic ca faimoasa inscripție din Gortys, înțelesul termenilor δούλος și οἰκεύς e departe de a apărea limpede, și același lucru se poate spune despre κλαρῶται, ἀφαμιῶται și μνωῖται, întîlniți în alte texte epigrafice sau literare. Încercarea de a proiecta lumină asupra unor astfel de situații e cu atît mai meritorie cu cît eforturile autorului nu se opresc la vocabular, ci năzuiesc să fixeze în termeni concreți obligațiile și drepturile țărănilor astfel menționați, în raport cu oamenii liberi și în raport cu semenii lor din Sparta ori Thessalia.

Capitolele II și III sînt tot atît de interesante și, în ansamblu, tot atît de bine informate. Surprinde întrucîtva ezitarea autorului de a vedea în mariandynei, ceea ce fără îndoială au fost, o țărănime dependentă comparabilă sub raportul condiției juridice cu așa-zîșii λαοί din restul Asiei Mici elenistice. Pasajul din Kallistratos care-i numește δωροφόροι e, din acest punct de vedere, revelator, iar interpretările diferite ale unor autori care — pentru a le defini poziția — se slujesc de termeni ca δούλοι sau περίοικοι, nu trebuie să precumpănească asupra argu-

mentului major decurgînd din similitudinea împrejurărilor istorice și a mediului social în care ni se înfățișează numita populație în epocile clasică și elenistică. Observații asemănătoare sînt de făcut în legătură cu cele scrise la p. 58 despre bithynienii din cuprinsul teritoriului bizantin. Între Phylarchos, care-i numește ειλώται, și Polibiu, în ochii căruia sînt niște λαοί, Lotze înclină spre prima opinie, socotind-o «immerhin konkreter als die beiläufige Erwähnung von Laoi». În realitate, în contextul unde apare (*Hist.*, IV, 52), ultimul termen e departe de a fi «beiläufig»: textul rezumat de Polibiu e o clauză a tratatului dintre Prusias I și bizantinii potrivit căreia regele se obliga să restituie adversarilor... ἠρώρας καὶ τὰ φρούρια καὶ τοὺς λαοὺς καὶ τὰ πολεμικὰ σώματα... În aceste condiții, λαοί poate fi socotit aci un termen tehnic, și această convingere e întărită de corectura palmară introdusă în pasajul reprodus de Ad. Wilhelm, care încă de acum o jumătate de veac propunea să se citească în loc de πολεμικά, πολιτικά σώματα (*Wiener Eranos*, 1909, p. 131; *Anz. Akad. Wien*, 1922, p. 77).

Nu poate fi vorba să reproduc argumentele cu care autorul combate confuzia (frecvență în istoriografia burgheză a ultimei jumătăți de veac) între țărănimea dependentă din antichitate și servajul medieval. Analiza lui se întemeiază pe stări de lucru din țările germane, dar e valabilă în fapt pentru toate statele feudale din Europa de Apus, unde feudalismul și-a atins forma-i clasică. Față de situația de fapt și de drept a iobagului, condiția țărănului dependent din Grecia e diferită și se definește în termeni diferiți. «Die Unterwerfung und die gleichmässige Regelung der Stellung durch die Gemeinde — citim, în această ordine de idei, la p. 66 — bietet wenig Vergleichsmöglichkeit zur feudalen Hörigkeit. Dass die Stellung der μισθοφοροῦντες auf dem Willensakt ihrer einzelnen Herren die der Heloten usw. auf einer Regelung durch die Gemeinde beruhte, betrifft nur bestimmte Einzelheiten, nicht den Status der Sklaverei an sich, in dessen sozusagen formaljuristischen Rahmen für die verschiedensten tatsächlichen Gestaltungen des Verhältnisses zwischen Herren und Sklaven Raum war. Der Umstand, dass die Rechte der Herren gewissen Einschränkungen unterworfen waren, gab jedenfalls den Heloten keine grössere Freiheit, da sie um so schwerer die Hand des Staates fühlten. Wie wenig z.B. das Verkaufsverbot eine Vergünstigung bedeutete, zeigt das daneben genannte Freilassungsverbot. Es handelt sich dort also nur um eine verschiedene Verteilung der Herrenrechte, nicht um eine Stärkung der Rechte der Unfreien. Den Klaroten ging es offenbar besser, doch galt das auch für die kretische Haussklaven. Ort und Art der Beschäftigung schliesslich gestatten keine klare Rückschlüsse auf den rechtlichen Status. So ergibt sich, dass die von Busolt aufgezählten Merkmale zwar für die Unterschiede zwischen gewöhnlichen δοῦλοι μισθοφοροῦντες und unfreier Landbevölkerung gültig sind, jedoch nicht die Bezeichnung der letzteren als Leibeigene oder Hörige rechtfertigen. Beide waren vielmehr verschiedene Kategorien von Sklaven». Și în alt loc: «So wird auch aus dieser Sicht deutlich, wie wenig die Terminologie der Feudalgesellschaft den Verhältnissen des alten Griechenland angemessen ist. Bei wissenschaftlichen Bezeichnungen geht es ja nicht nur um Worte, sondern um die Sache selbst. Da, auf anderen Gebieten so beliebte Verfahren, gängigen Bezeichnungen einen neuen Sinn unterzulegen, sollte besser keine Schule machen, da es in der Regel nur Verwirrung stiftet; man denke an Begriffe wie den des Humanismus. Daher empfiehlt es sich, in der Geschichte des Altertums grundsätzlich diejenige Definition vorzuziehen, die den Verhältnissen und Vorstellungen der alten Welt am besten entspricht, und das ist für die Stellung der bei Pollux genannten Kategorie von Unfreien nicht die Definition als Hörigkeit oder Leibeigenschaft, sondern als Sklaverei» (p. 67).

Punctul de vedere afirmat aci cu vigoare anticipează intrucîtva asupra dezgării date în cap. V ultimei probleme discutate în carte, împrejurările istorice în care și-au făcut apariția în lumea greacă populațiile nelibere clasate de cei vechi μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Răspunsul nu e nou, dar e formulat viguros și convingător, pe baza unui examen circumstanțiat al

fiecărei situații în parte. Pretutindeni și întotdeauna e vorba de un proces de cucerire, pe urma căruia o populație băștinașă mai mult sau mai puțin numeroasă e redusă de învingători la o situație a cărei caracteristică principală e privațiunea de libertate. Cu propriile cuvinte ale autorului: «Die Eroberer etablierten sich als neue Herrenschicht über der Vorbewohnerschaft, die als vorwiegend bäuerliche Schicht die wirtschaftliche Grundlage des Staates bildete. Bei der Aufteilung des Landes wurden die einzelnen Glieder der unterworfenen Bevölkerung zusammen mit dem Land, auf dem sie sassen, individuellen Herren als Eigentum und Rentenquelle zugesprochen. Das persönliche Rechtsverhältnis zwischen Herren und Sklaven war jedoch eingebettet in das kollektive Rechtsverhältnis zwischen Erobererstaat und unterworfenen Vorbewohnerschaft als Gesamtheit, so dass man diese Art der Unfreiheit als Kollektivsklaverei — sit venia verbo — bezeichnen kann».

La începutul acestei dări de seamă, exprimam regretul că D.L. își oprește cercetarea în pragul sec. al III-lea, lăsînd în seama altcuiva examenul condiției țărănimii dependente în statele elenistice și într-o seamă de cetăți coloniale. Încheind, nu-mi rămîne decît să exprim nădejdea că acel ce va lua asupra-și această sarcină se va achita de ea cu aceeași seriozitate ca autorul a cărui carte am analizat-o.

D. M. Pippidi

NORBERT ZEGERS, *Wesen und Ursprung der tragischen Geschichtsschreibung*, lucrare de disertație, Köln, 1959.

Am citit cu interes și plăcere disertația lui Norbert Zegers admirînd maturitatea concluziilor trase din cercetarea unui material atît de ingrat ca acela care i-a stat la dispoziție tînărului candidat. Lipsa izvoarelor originale, lipsa oricărei indicații asupra punctului de plecare teoretic al istoriografiei «tragice», înjgheburarea tezei în sine aproape numai prin mijlocirea ipotezelor constituie tot atîtea prilejuri de reflectare asupra lucrării de care ne ocupăm, mai ales că problema specificului istoriografiei elenistice în ansamblul ei a fost atacată înaintea lui N. Zegers de învățați ca E. Schwartz, F. Jacoby, de curînd F. Wehrli și alții.

Condusă de prof. dr. Dihle de la Universitatea din Köln, disertația lui N. Zegers nu s-a diluat în considerații care ar fi putut dăuna expunerii ci se înfățișează ca o lucrare bine gîndită, bine documentată, în care nici un paragraf nu apare de prisos.

Autorul și-a conceput disertația în patru capitole. În capitolul I este expusă teza conform căreia istoriografia tragică are o bază teoretică în strînsă legătură cu vederile lui Aristotel despre tragedie; capitolul II încearcă a reconstituire a acestei baze teoretice, expusă, după părerea autorului, într-o lucrare de sine stătătoare, independent de aluziile sau indicațiile risipite prin alte opere care ne-au parvenit; capitolul III, pivotul întregii disertații, indică ca autor al acestei lucrări pe un peripatetician, și anume pe Teofrast, care a scris o $\rho\epsilon\pi\lambda\iota\sigma\tau\omicron\pi\lambda\alpha\varsigma$ pierdută pentru posteritate. Totodată acest capitol cuprinde o interpretare originală a cap. IX din *Poetica* lui Aristotel, încercare critică care-i îngăduie ulterior lui N.Z. să stabilească legătura între șeful școlii peripatetice, principiile teoretice ale istoriografiei tragice și principalii ei reprezentanți Duris și Phylarchos. Disertația se încheie cu unele considerații asupra influenței pe care istoriografia tragică a avut-o asupra posterității.

Mai întîi de toate voi semnala unele idei ale disertației lui N.Z. care mi se par deosebit de meritorii. Obiecția împotriva viziunii acelora care consideră istoriografia elenistică ca un tot nediferențiat, în care predomină aceleași influențe și direcții de dezvoltare este justă. Și